

**COMUNITATEA ARMEANĂ ȘI ROMÂNIA ANULUI 1942 ÎN
PAGINILE REVISTEI „ARARAT”****THE ARMENIAN COMMUNITY AND 1942 ROMANIA IN THE
PAGES OF THE “ARARAT” MAGAZINE**

Narcis E. Ștefan Antonian*

Abstract

In 1924, Vartan Mestugean, a journalist from Bucharest, began the work of laying the foundation for the periodical named traditionally “Ararat”. For 18 years, “Ararat” was published with a perfect punctuality, until the death of Mestugean in 1942, and reappeared in 1990 as a bimonthly publication of the Armenian Union in Romania, currently available also in an online format¹. The present article is a summary of the events that happened in Romania in 1942 and the situation of the Armenians within Romania's borders, as seen through the eyes of the Armenian community and written within the pages of the magazine.

Keywords: “Ararat” periodical, Armenians, World War II, the Eastern Front.

Armenii, un grup etnic aparte, tradiționaliști și totuși perfect integrați în societatea românească, s-au așezat pe aceste meleaguri acum peste 1000 de ani. Și-au împodobit noua patrie cu biserici, au redeșteptat lumea cu școlile și tipografiile lor cu slove ciudate, au venit prizonieri aducând cu ei gustul exotic al mirodeniilor sau aburul meditativ al cafelei. Au bătut toate drumurile și la răspântii au întemeiat târguri. Au trăit fulminant ori discret privind lumea cu ochii lor armenesci, mari, negri și speriați. S-au alăturat majorității trăind după legile străbune creștinești și după legile cele noi ce nu concepeau să nu le respecte. Au fost buni cetățeni și n-au pregetat să-și apere noua patrie. Oameni de rând, artiști, clerici, oameni de afaceri ori politici, negustori mai mari ori mai mici, meșteșugari, armenii nu pot fi înțeleși altfel aici decât ca reprezentanți ai societății românești, societate pe care au privit-o din interiorul ei și, urmărind situația României în anii celui De-al Doilea Război Mondial, au reflectat-o prin prisma Revistei Comunității Armene „Ararat”.

Articolul de față este o analiză a situației armenilor din interiorul granițelor României, participanți direcți la viața socială, politică, culturală, dar și militară în primele patru luni ale anului 1942, așa cum apare ea în paginile revistei.

* Editor Redactor „Ararat Nor-Ghiank”, doctorand al Școlii Doctorale a Universității Babeș-Bolyai, Cluj, specializarea Relații Internaționale și Studii de Securitate.

¹ <http://www.araratonline.com/>

Cenzura și revista „Ararat”

Anul 1942 părea a debuta pentru armenii din România nu sub cele mai bune auspicii, deși pe prima pagină a revistei „Ararat” era tipărit discursul menit a fi cumva moralizator și intitulat generic „Cuvântul Înalt Prea Sfințitului Patriarh Nicodim“ în care se exagerează atunci când se aduc în discuție „frumoase biruințe ale Războiului Sfânt” și se vorbește despre „vitejii apărători ai Crucii” sau cum „țara noastră și-a căpătat din nou dreptul la viață și astăzi în întreaga lume cine Român zice, viteaz zice”. La sfârșitul acestui articol, baronul Mestugean insera două rânduri: „1942 - Ararat urează mulți ani fericiți iubiților săi cititori cum și îndeplinirea tuturor dorințelor”².

Următoarele pagini sunt neutre în ceea ce privește conținutul lor, probabil obligați fiind de cenzura vremii. Sunt redactate niște impresii de călătorie la Pompei ale dr. Nacașian, câteva despre armenii din Crimeea sau despre operele lui Aivazovsky. În schimb după pagina 7 încep să curgă veștile cele mai multe tragice:

„Preotul Arsen Varjabedian din Iași ne trimite următoarele rânduri – A murit cu moarte eroică în fața Odesei - Cristea Zamcan. El fusese avansat pe câmpul de bătălie la gradul de Sergent și decorat cu *Virtutea Militară* pentru actele sale de vitejie. Născut la Rădăuți în 1914 el începuse încă de acum doi ani să ia dela mine lecții de limba armeană făcând progrese repezi grație inteligenței sale sclipitoare. Fervent cititor al Revistei „Ararat”, eroul dispărut era de meserie țesător. Alți doi armeni l-au urmat Pentru Patrie în scurtă vreme. Sublocotenentul Pacrat Baltazarian mort vitejește în luptele dela Ilinca și Sergent Zaven Andonian căzut pe câmpul de onoare pe frontul Odesei”³.

Armenii și cel de-al Doilea Război Mondial

Viața în comunitatea armeană mergea însă înainte, dar parcă fatalismul oriental care-i caracterizează atât de bine pe armeni părea atunci parcă și mai apăsător sau poate mai accentuat. Iată ce mai aflăm: „Dl. Emil Călinescu a întocmit planul edificiului ce se va construi în curtea Bisericii Armene din București pe spesele binefăcătorului Hovsep Dudian. Clădirea se va întinde din Bulevard până în fund la localul școalei noi. Dl. Sublocotenent Ervant Sarafian, fost Președinte al Asociației Studenților Armeni din București, a fost decorat cu Ordinul *Coroana României* pentru vitejia cu care a luptat pe câmpul de onoare. Din inspecțiile făcute s-a constatat că Spitalul Militar Armean din București funcționează în perfectă regulă și că este la înălțimea nobilei sale meniri. Presa sportivă din Capitală vorbește elogios de activitatea desfășurată în anul expirat de asociația sportivă armeană HMIM. A apărut *Nici o brazdă românească nu se uită* de Bogdan Căuș – Refrenul: *Nici o brazdă românească nu se uită, Nu se uită și crunt e răzbunată* -

² „Ararat” - Revistă Lunară Ilustrată, Ianuarie 1942.

³ *Ibidem*.

*Iar cei ce-au îndrăznit să ne-o răpească, Cu sânge-or trebui să ne plătească. A se adresa compozitorului, Str. Mitropolit Șaguna 33, Constanța*⁴.

La final, baronul Mestugean nota că exista și un motiv de mândrie: „Cu nr. de față, „Ararat” intră în al 18-lea an de apariție. Cu această ocazie mulțumim tuturor aceluia cari fac o privire atât de călduroasă revistei precum și celor cari oferă prețiosul lor sprijin moral”⁵.

Iarnă anului 1942 a fost una lungă, friguroasă, plină de decepții, lipsuri și victorii într-un război în care și armenii din România erau implicați, fizic, moral, financiar și chiar ideologic. Unii dintre armenii refugiați în România se născuseră într-un război, copilăriseră în altul și probabil tot într-un război aveau să moară.

În ceea ce privește revista „Ararat”, totul se desfășura în perfectă ordine, specific, propagandei în vreme de război. Primele pagini sunt dedicate M. S. Regelui Mihai, Mareșalului Antonescu, mărețelor victorii eroice ale bravului soldat român ș.a.m.d. Abia în ultimele pagini ajung știrile cu adevărat importante pentru comunitatea armeană:

„Din Basarabia - Cu ocazia Crăciunului, Părintele Mampre Biberian a fost la Chișinău unde a slujit în prezența multimei de credincioși lipsiți de atâta vreme de consolare sufletească. Situația numerică a armenilor din Basarabia se prezintă astfel – în Chișinău sunt 120 de familii armenesti, la Bălți 106 suflete, la Hâncești 18 suflete, și 3 familii la Orhei. S-a format o episcopie sub președinția Dl. Christoforici. Mai sunt armeni în Cetatea Albă și Ismail lipsiți cu totul de preoți. Dl. Techirdalian, Președintele comunității din Ismail, a fost dus de bolșevici în interiorul țării. Nu se știe nimic de dânsul cum nu se știe nici de Dnii. Avocați M. Muratov și Gr. Ohanov, ambii membri ai Adunării Eparhiale. În Odessa și împrejurimi trăiesc câteva mii de armeni. Biserica armeană din Odessa e situată în Bdv. Pușkinskaia, una din principalele artere ale orașului. În 1924 biserica a fost transformată de bolșevici în bibliotecă evreiască. La intrarea în Odessa a trupelor române victorioase, evreii au dat foc edificiului. Armenii, folosindu-se de prilejul prezenței la Odessa a Mareșalului Antonescu l-au rugat printr-o delegație să dispună restaurarea bisericii lor. Conducătorul Statului a făgăduit a face tot posibilul spre a satisface pioasa lor dorință”.

Între timp, la București „Comitetul Eparhial, aflând de existența unui număr de prizonieri armeni din armata sovietică aflați în lagăre, a făcut cuvenitele demersuri pe lângă autoritățile competente ca să fie autorizat a-i ajuta și mai ales de a îngriji de nevoile lor sufletești și materiale”⁶.

Iată și o știre cel puțin inedită: „Dl. Kr. Caracașian cunoscutul industriaș din Capitală, a oferit 100.000 Lei Asociației sportive HMIM. Această donație a

⁴ „Ararat” - Revistă Lunară Ilustrată, Ianuarie 1942.

⁵ *Ibidem*.

⁶ „Ararat” - Revistă Lunară Ilustrată, Februarie 1942.

fost făcută cu ocazia împlinirii a 25 de ani dela salvarea sa miraculoasă și a familiei sale pe o mică șalupă pescărească cu care a isbutit să părăsească țărmul turcesc al Mării Negre și să se adăpostească pe un vas rusesc”. Tot la București avem informații că: „Dl. K. H. Zambaccian, cunoscutul colecționar, a ținut o prea interesantă conferință la Institutul Francez din Capitală vorbind despre marele pictor francez Renoir. Sala arhiplină a aplaudat frenetic și a cerut informații suplimentare conferențiarului ilustru”⁷.

Victor Vartan Mestugean – dascăl și publicist

Primăvara, în loc să aducă bucurie și speranță așa cum ar fi fost firesc, dădea în schimb o nouă lovitură dură comunității armene din România. La București se stingea din viață, la 73 de ani, cel care a fost fondatorul revistei „Ararat” și mentorul multor jurnaliști români și armeni din acele vremuri. În martie 1942 au fost scrise și publicate în revistă câteva rânduri (nesemnate) la doar câteva zile după moartea baronului Mestugean:

„Moartea l-a surprins pe Mestugean în plină activitate. Abia tipărise și expediase ultimul număr din Ararat. Decăzuse foarte mult în ultimul an al vieții sale. Fizicește era sleit, sufletește era vlăguit. Cu o resemnare filosofică și creștinească și nu fără humor în glas îmi repeta ori de câte ori avea prilejul – Moartea îmi dă târcoale. Se apropie, se apropie sfârșitul, Baroane! Suferința sa a fost scurtă. O congestie pulmonară, o săptămână de zăcere și apoi veșnicia. În ziua de 10 Februarie 1942, în modesta sa locuință din clădirea azilului Ana Melic, al cărui Director a fost chiar de la înființare, sărac dar mândru, Victor Vartan Mestugean și-a închis ochii pentru totdeauna după ce timp de peste 50 de ani a servit cu ardoare cultura Patriei sale și a neamului său.

Pe Mestugean eu l-am cunoscut în ultimii ani ai vieții sale. Deși era îmbătrânit și se îndrepta cu pași repezi spre amurgul existenței sale, păstra totuși în ținuta sa o vigoare remarcabilă. Muncea neconținut fie în umila odăiță din locuința sa, fie în birourile Uniunii Armenilor. Vorba sa era sfătoasă. Știa să povestească cu miez și farmec nenumărate întâmplări din viața sa lungă și plină de episoade interesante, în care umblase mult, văzuse multe și cunoscuse mulți oameni. Bun și îndatoritor cu prietenii, era dârz și pătimaș cu adversarii săi. L-am văzut într-o zi cum s-a năpustit asupra unuia din aceștia care, după ce-i fusese un prieten nesincer voia să-și bată joc de bătrânețea și sărăcia sa...și cum l-a adus la ordine! Nobil prin esență, nu știa să se încovoie în fața celor bogați. Luptându-se neconținut cu greutățile vieții, își publica prin propriile-i mijloace cărțile, fără a apela la bunăvoința altora. De aceea a și murit sărac. Creștin evlavios, nu lipsea niciodată de la slujbele bisericești. Retras într-un colț, așezat pe o bancă, înfundat într-un soi de extaz mistic, asculta cu smerenie până la sfârșit sfintele cântări. Și eu cred că din izvorul acestei profunde credințe a tras el seva puterii care i-a însuflețit mintea

⁷ *Ibidem.*

și trupul în ultimii ani ai vieții sale. Prin structura sa sufletească, prin cultura sa și prin stilul său, Mestugean a fost și a rămas ziarist. Era gazetar nu din necesitate, ci din vocație. Dacă ai să urmărești firul întortocheat al vieții sale, ai să vezi limpede chemarea acestei profesii care l-a urmărit tot timpul ca o obsesie. Vartan Mestugean a trăit și a murit ca un intelectual de rasă”⁸.

Primăvara în comunitatea armeană se vedea de-a dreptul tragică, așa cum este conturată și în paginile revistei. Nu numai că războiul secera vieți tinere chiar și din rândul armenilor din România, dar și dispariția lui Vartan Mestugean îndolia comunitatea. Dar cine a fost în realitate, baronul Mestugean? Ne-o spun chiar cei care l-au cunoscut bine, în Revista „Ararat”:

„Victor Vartan Mestugean s-a născut la 15 August 1869 în București. Tatăl său, Kevork Mestugean, era institutor și între anii 1876-1881 a condus în calitate de Director Școala Armeană din Capitală. Tânărul Victor, după ce urmează cursurile Liceului Mihai Bravu, își ia Bacalaureatul și pleacă cu tatăl său la Constantinopol. Aici bătrânul dascăl înființează în cartierul Yeni Capu o școală armenească care este cunoscută sub denumirea de Institutul Mestugean și în care Victor Mestugean funcționează ca profesor timp de aproape 10 ani. Bănuit pentru activitatea sa naționalistă, se refugiază în Bulgaria la Varna devenind colaboratorul ziarului „Irvank”. Este începutul carierei sale ziaristice.

Tot în acel oraș împreună cu marele publicist și scriitor armean Ervant Sarmakeșhanlian pune bazele ziarului „Șarjum”, în conducerea căruia deține postul de redactor politic semnând cu pseudonimul de Kamer Arșavir.

Paralel cu activitatea sa publicistică, desfășoară o vie activitate politică naționalistă în rândurile Ligii Revoluționarilor Armeni Dașnakțutun. În 1899 revine la București, locul nașterii și leagănul copilăriei sale. Intră în redacția ziarului „Universul”, întâi ca simplu corector, apoi ca reporter.

Articolele și reportajele sale sunt gustate de marele public. Scrise într-un stil simplu și curgător și într-o limbă impecabilă ele sunt savurate de cititori. I se încredințează postul de corespondent special. În această calitate vizitează țări și orașe. Și astfel, din treaptă în treaptă el urcă scara ierarhiei ziaristice.

În anul 1914, în preajma Războiului Mondial, îl găsim în postul de Subdirector al ziarului „Universul”, pe care-l deține până în 1916, când demisionază spre a se refugia la Odessa.

Dar Mestugean nu se mărginește numai la această activitate publicistică. Concomitent cu ea desfășoară o alta, tot atât de rodnică și folositoare. 1906 e anul Jubileului de 40 de ani de domnie glorioasă a Regelui Carol I. Se organizează Marea Expoziție Națională menită să illustreze uriașele progrese înregistrate de România sub domnia Marelui Rege. E invitată și Comunitatea Armeană să participe. Armenii acceptă invitația și obțin un succes remarcabil. După închiderea

⁸ „Ararat” - Revistă Lunară Ilustrată, Martie 1942.

Expoziției are loc o Recepție la Palat în onoarea participanților. Delegația Comunității Armene este condusă de Senatorul Dr. Grigore Goilav și din ea face parte și Mestugean. Sunt extrem de bine primiți de Majestățile lor, iar Regele se întreține cordial cu membrii delegației, subliniind rolul creator jucat de armeni în România.

Aceste evenimente îi sugerează lui Mestugean în sufletul căruia nu se stinsese niciodată conștiința originii sale, ideea publicării unei reviste dedicate în întregime problemelor de cultură armeană și închinată exclusiv apropierii dintre popoarele român și armean. Astfel ia ființă în 1906 revista „Aurora”. Dar ea apare numai doi ani⁹. În 1924, Mestugean pune bazele revistei „Ararat”. Timp de 18 ani „Ararat” a apărut cu o punctualitate ireproșabilă, murind odată cu fondatorul său în anul 1942¹⁰.

Anul 1942 nu a fost cel mai benefic an pentru armenii din România. Războiul și sărăcia au contribuit din plin. Viața comunitară stagnează. Mulți armeni și-au adus din plin contribuția. Unii s-au înrolat voluntari pe front, considerând că e datoria lor să-și apere noua patrie ce îi primise pe părinții lor în vremuri de restriște. Alții armeni mai înstăriți donau bani; astfel s-a înființat un spital militar armean la București susținut de comunitatea armeană. Propaganda funcționa cu motoarele turate la maxim. Mulți au crezut, alții au fost sceptici, dar, în ceea ce privește comunitatea armeană din România, nimeni nu bănuia vreo activitate subversivă. Aveau să se înșele amar după război, când vechile animozități au ieșit la iveală. Despre toate aceste aspecte ale vieții comunitare ne vorbește V. Mestugean în paginile revistei „Ararat”.

⁹ „Ararat” - Revistă Lunară Ilustrată, Aprilie 1942.

¹⁰ „Ararat” reapare abia după evenimentele din decembrie 1989, sub egida Uniunii Armenilor din România.